

Eleştiri Üzerine

Jale ERZEN

Prof.Dr.,

Ortadoęu Teknik Üniversitesi

Mimarlık Fakóltesi

Mimarlık Bölümü, Öğretim Üyesi

Önce bir anı ile başlamak isterim. 1984’de editörlüğünü yaptığım ve kurucusu olduğum Boyut Plastik Sanatlar Dergisinin devam edip edemeyeceğini düşünürken en önemli kaygım, zaman içinde sanat anlayışına yeni perspektifler getirebilecek, sanat eserlerini yeniden yorumlayarak onlara yeni kan verebilecek ve böylece derginin de yenilenmesini ve sanatı yeni sosyal gelişmeler ışığında görebilecek şekilde dönüşümünü sağlayacak eleştirmenler bulunup bulunmayacağı idi. O günlerde sanat yazısı yazanlar, daha ziyade sanatçı olup da aynı zamanda sanata düşünerek ve yazarak yaklaşmaktan hoşlananlar idi. Tanınmış eleştirmenler ise genelde görüşlerinde ve tavırlarında kalıplaşmış ‘profesyonel’ idiler. Bence hala bugünün genç eleştirmenleri gibi sanata, sanatçıya ve topluma -galiba beğenileri herkesten daha üstün olduğu için- biraz tepeden bakıyorlardı. Sanat Çevresi dergisini takip etmiş olanlar, hele bazı eleştirmenlerin, yazılarında dünyaya nerdeyse bir arkimed noktasından baktıklarını bilirler.

Bugün ise Türkiye’de çeşit çeşit eleştirmen var. Bazıları birkaç yıl içinde çok önemli kişiler oldular. Zira çabuk gelişen bir sanat pazarı içinde sanatçı katalogları ve broşürleri yazarak sanatçıların pazara girmesini sağladılar ve bu kendilerini de pazara soktu. Sanat tarihinden gelenler arasında edebiyata başvurmadan daha sağlam ve anlaşılır yazılar yazanlar var. Bu yazıların çoğunu ‘eleştiri’ olarak değil, açıklama yazıları olarak değerlendirmenin daha doğru olduğunu düşünüyorum.

Bugün Türkiye’de galeri, uluslararası sergi, koleksiyon, sanat yayını ve

'eleştirmen' gibi sanatın kurumsal olgularını niceliksel olarak destekleyen ve çoğaltan şeyin yaklaşık 1980'lerde gündeme gelen tüketim ekonomisi olduğunu biliyoruz. O yıllardan bugüne doğal olarak sanatçı sayısı da arttı. Sanat daha çok üretiliyorsa içinde daha derinlikli ve anlamlı olanlarının da eskiye kıyasla daha çok sayıda olması doğal. Kaynağı ne olursa olsun bu olumlu bir gelişme. Ancak, bu niceliksel artış ve şöhrat furyası içinde birtakım değerlerin gözden kaçtığı da kesin. Küratörler ve yazarlar, sanatçının önüne geçtiler; zira medyatik bir dünyada yaşıyoruz.

Konuyu eleştiriye yöneltirken önce eleştirinin kanımca ne olduğunu ve sanatta nasıl rol oynadığını, nasıl bir disiplin olması gerektiğini irdelemek istiyorum. Sanat ortamında eleştirinin önemli bir olgu olarak gelişmesi, sanatın geleneklerden kurtularak daha serbest olarak uygulanmaya başlamasına denk düşer. Zira artık sanat, konu ve teknik olarak belirli üst kurumların kendi amaçlarına göre getirdikleri kurallardan bağımsızlaşmıştır. Ama bu durumda, eğer toplum onu ilk bakışta anlayamayacaksa toplum ile arasında ilişki kuran biri gerekir. Aydınlanma ile, yani 1750'lerde Diderot sergiler üzerinde yazılar yazmaya başlar. Sanatın ve sanatçının 19. yüzyılda ve özellikle Romantizm ile giderek kendine özgü bir dünyaya yönelmesi de eleştirmen dediğimiz aracıyı daha da önemli kılmıştır. Öte yanda, artık sanatın dine hizmet etmemesi, ya da yöneten sınıfın gücüne yönelik içerikten sıyrılmaması, onun ne ile ilgili olduğu konusunda bir soru işareti yaratmıştır. Sanat tinsellikle ilgili ise bunu nasıl yapar. Artık bu yalnızca gözle görülebilen değil, birikimlerle anlaşılabilen birşeydir. Sanat her ne kadar estetik, yani duyumlarla algılanan ve takdir edilen birşey olsa da o hem anlamlarla hem de insan yaşamının farklı yönleriyle ilgilidir. Böyle geniş bir skala içinde onu topluma daha doğru anlatacak, ya da belirli değerler açısından onu yorumlayacak kişilere gereksinim duyulur.

Bu tür bir sanat ortamının Batı ya da endüstriyel olarak gelişmiş bir kültürde olabildiğini unutmamalıyım. Ama bu, sanat yapılan her yerde eleştiri olduğu ya da eleştiri olması gerektiği anlamına gelmiyor. Batı dışı kültürlerin çoğunda eleştiri nazire olarak sürmüş, karşısındaki yapıtına başka bir yapıt ile cevap verme olmuştur. Zira birçok kültürde sanatçı bazı güçlerin ve anlamların vücut bulduğu bir araçtır, bir yaratıcı değildir. Böylece sanatı karşısına alıp onu nesnel olarak değerlendirmeye çalışanlar değil, ona katılmaya çalışanlar vardır; böyle bir ortamda sanatçı ve eleştirmen değil, sanatçı ve sanatçı, ya da aslında sadece izleyici vardır.

Öte yanda, bugün küreselleşen ilişkiler içinde, ne batı dışı, ne de hala ilkel kavim düzeyinde yaşayanlar kültürel bir izolasyon sürdürüyorlar. Aborijinlerin, ya da Amazon yerlilerinin ürettikleri estetik ürünler, amacı ne olursa olsun, kapitalist pazar içinde ya da uluslararası sanat ortamı içinde yer alabiliyor. Bence burada doğru eleştirinin değeri çok büyük. Zira böyle

bir kültürel çok seslilik içinde eşitliği sağlayacak, farklılıklara anlayış ve saygıyla yaklaşacak görüşü doğru eleştiriler geliştirecektir. Modernizmin, ya da endüstrileşmenin en büyük değer olarak görüldüğü 20 yüzyıl başının endüstrileşmiş kültürlerinin zorladığı bir sanat değerlendirmesi bugün için geçerli olamaz. Bugün dünya sanat tarihi tekrardan yazılmalıdır. Belki henüz bu gerçekleşmedi ama farklı ülkelerde çok seslilik arttıkça bu ister istemez bir gereksinim halini alacaktır.

Bu durumda eleştirmenden neler beklenir? Öncelikle dünya sanatını insanlık tarihi boyunca iyi bilmesi. Farklı sanat ürünlerinin farklı değerler taşıyabileceğini, farklı anlamların da farklı kültürler için geçerli olabileceğini anlaması gerekir. Karşımıza aldığımız her sanat eseri insanı temsil ediyor. Buna saygıyla yaklaşmayı, ona verilecek yanıtın öncelikle etik bir yanıt olduğunu unutmamalı. Bir eleştirmen yargısından beklenen en önemli şey dışlayıcı olmaması. Bugün yapılan en önemli yanlışlardan biri postmodern kuram ışığında, farklılıkların aşılamayacağını düşünmek, ya da farklı kültürlerin sanat hakkında farklı kavramları olduğu için onların sanat olmadığını ileri sürerek dışlamak. Güya farklılığa saygı düşüncesi ile sürdürülen bu tavırlar bu farklı işleri sadece zanaat olarak sunup Batı tavrındaki ve batı kuramlarına uygun işleri sanat olarak görmeye kadar gidiyor. Bu sadece kültür ayrımı değil aynı zamanda bir tarih ayrımı da getiriyor.

Kant'ı tekrar okursak iki şeyin belki farkına varırız. Sanat kavramlarla kavranamaz, anlamları aynı zamanda bedensel (estetik) olarak içerilir, sanat kavramlara göre yaratılamaz, sanat öncelikle zihinsel imgelemedir ve bu anlamda Kant'ın vurguladığı gibi ondan herhangi bir çıkar beklemeden ona katılırız.¹ Eleştirmenin farkına varması gereken bir başka önemli şey de sanatın bütün farklı halleriyle tek bir tanıma girmeyeceği, onu anlamak için çeşitli tanımlardan ve çeşitli unsurlarını farkederek yola çıkmamız gerektiği. Eleştirmen yöneten değil hizmet eden kişidir; bu bakımdan sanat eseri karşısında saygılı olması gerekir. Herkesin sanat eseri karşısında saygılı olması gerekir, zira anlamlı olarak ve anlam olarak insandan arta kalan yalnızca o var. Postmodernizmin farklılıkları aşamayan ve kavramlara takılıp kalmış yönlerini hala sürdüren kuramcılar için de Danto ve Dickie kuramlarının 7-8 yıldır artık tutunulacak hiçbir yeri kalmadığını vurgulamak isterim.² Ne yazık ki bizde eleştiri, ya hiçbir sanat felsefesinden habersiz, ya da sadece bir iki moda kurama bağımlı olarak, ve yargılar pek sorgulanmadan yapılıyor.

Kuşkusuz bunda eleştirmenlerin de kusuru pek az. Eleştiri gibi bir kurum

1. Paul Crowther'in "Kültürel Dışlayıcılık, Normativite ve Sanatın Tanımı" (Cultural Exclusion, Normativity and the Definition of Art) JAAC, Bahar 2003, s.121-131 bu konulara açıklık getiren önemli bir yapıtı.

2. Jale Forsey, Philosophical Disenfranchisement in Danto's 'The End of Art', JAAC, Güz 2001, s.403-409

olmasına karşın eleştiri bir disiplin olarak ele alınmıyor. Sanat fakülteleri var ama eleştiri ya da estetik bölümleri yok. Eleştirmenin öncelikle sanat tarihi ve felsefe disiplinlerinden geçmiş, yazı yazmasını, dil kullanmasını öğrenmiş biri olması gerekiyor. Böyle bir eğitim Türkiye’de henüz verilmiyor. Bazı gençler hem tarih hem felsefe okuyarak bunu telafi edebilirler, ama felsefeden ziyade ‘estetik’ önemli. Türkiye’de estetik felsefe bölümlerinde sadece bir dersdir. Halbuki bugünün kültürel çeşitlenmesi içinde Estetiğin bir disiplin olarak gelişmesinin önemini Çin Halk Cumhuriyeti bile çok önceden farketmiş durumda. Japonya’da estetik, üniversitelerde en fazla yer alan bölümlerin başında; keza birçok Avrupa ülkesinde öyle. Biz ODTÜ Mimarlık Fakültesinde birkaç yıldır bir yan program bile açamadık. Bu durumda eleştirmenlerimizden çok fazla şey beklemek doğru olmaz herhalde.